

DİL İNKILABININ TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞINA ETKİLERİ

Kadir Uzun

Genel itibarıyla Cumhuriyet'in kuruluşundan 1983 yılına kadar devam eden "Türk Dil Devrimi"; dil bilgisi ve dil bilimi yönlerinin yanında siyasi, kültürel ve sosyolojik boyutlarıyla da yerli ve yabancı pek çok araştırmacı tarafından müstakil eser ortaya konarak çalışılmıştır.¹ Bu çalışmalardan birisi olan ve Ali Özgün Öztürk tarafından hazırlanan *Dil İnkılabının Türkçenin Söz Varlığına Etkileri [Cep Kılavuzları Örneği]* adlı eser, Türk Dil Kurumunun 1290. yayını olarak 2019 yılının Mayıs ayında okulla buluşmuştur.

1 Ali Özgün Öztürk, *Dil İnkılabının Türkçenin Söz Varlığına Etkileri [Cep Kılavuzları Örneği]*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1290, Ankara 2019; Berke Vardar, *Dil Devrimi Üzerine*, İstanbul 1977, Yankı Yayınları; Emin Özdemir, *Dil Devrimimiz*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 269, Ankara 1968; Ezgi Duman Kaya, *Dil Planlaması Açısından Türk Dil Devriminin Değerlendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018; Geoffrey Lewis, *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, Çeviren: Mehmet Fatih Uslu, Çeviribilim Yayınları: 19, İstanbul 2015; H. Sıla Okur, *Doğum Günü: 26 Eylül: Ulus İnşa Sürecinde Bir Kutuplaşma Ekseninde Türk Dil Devrimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006; Handan Diker, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Dil Devrimi ve Türkçenin Sadeleştirme Sorunu*, Yıldız Teknik Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990; Hakan Cucunel, *Türk Dil Devriminin Ulus Devlet Olma Sürecine Katısı*, Ankara Üniversitesi Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004; Kâmile İmer, *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 422, Ankara 1976; Kâmile İmer, *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2166, Ankara 2001; Mehmet Özdoğan, *Türkiye'de Ulus İnşası ve Dil Devrimi*, Astana Yayınları, Ankara 2017; Nevnihal Bayar, *1930'lu Yıllardan Günümüze Kadar Türkçede Yeni Türetilen Kelimelerin Yapımı ve Dil Bilgisi Bakımından Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Türk

Tanzimat ile başlayan dilde sadeleşme çalışmaları, "Yeni Lisan" hareketi ve *Genç Kalemler* dergisi ile büyük bir ivme kazanmıştır. Bu hareketin fikir önderliğini yapan Ziya Gökalp; *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, dil sorununun çözümü için Türkçe karşılıkları olan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmamasını savunur. Bu gelişmeler ışığında Cumhuriyet Dönemi'ne bakılırsa dilin sadeleştirilmesi adına azımsanmayacak bir kültür birikiminin olduğu fark edilir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan halifelik kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı vb. devrimlerin başarılı sonuçlar vermesinin ardından "Dil Devrimi" [Dil İnkılabı / Dil Reformu] için ilk adımlar da atılmaya başlanır. Önce 1.IX.1928 gün ve 1353 sayılı "Türk Harflerinin

Dili Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2003; Nuran Meriç, *Atatürk Döneminde Yapılan Harf ve Dil İnkılabı*, Trakya Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2000; Tahsin Yücel, *Dil Devrimi ve Sonuçları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 487, Ankara 1982; *Türkiye'de Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 143, Ankara 1951; *Dil Devriminin 30 Yılı*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 198, Ankara 1962; *Dil Devrimi Üzerine*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 258, Ankara 1967; *Atatürk'ün Yolunda Türk Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 479, Ankara 1981; Saim Ali Dilemre, *Dil Devrimi İçin I-II*, İstanbul 1949; Ömer Asım Aksoy, *Atatürk ve Dil Devrimi (Dil Alanındaki Çalışmalara Genel Bir Bakış)*, M.E.B., Ankara 1963; Şerafettin Turan - Sevgi Özel, *Türkçenin ve Dil Devriminin Öyküsü*, Dil Derneği Yayınları, Ankara 2018; Tuğrul Şavkay, *Dil Devrimi*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2002; Uriel Heid, *Türkiye'de Dil Devrimi*, Çeviren: Nejet Öztürk, IQ Kültür Sanat, İstanbul 2001; Vecihe Hatipoğlu, *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 377, Ankara 1973; Yarkın Düzkan, *Dil Devrimi Sürecinde Sözcük Üretiminin Türkçenin Yabancı Dil Öğretimine Katısı*, Dil Bilim Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996; Zeynep Kokmaz, *Dil İnkılabının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımlar Arasındaki Yeri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 520, Ankara 1985; Zeynep Kokmaz, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun” ile Latin harfleri esas alınarak Türk alfabesi oluşturulmuş, daha sonra 12 Temmuz 1932’de “Türk dilinin öz güzelliğini meydana çıkartmak ve onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek maksadıyla Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur.”² Bu Cemiyet, Ankara’da merkezini kurduktan sonra ilk iş olarak “halk ağzından söz derleme” çalışmalarına başlar. 21 Kasım 1932 tarihli “Söz Derleme Talimatnamesi” ile halk dilinde yaşayan Türkçe sözleri derleme çalışmaları başlatılır.³ Bu talimatname / yönetmelik ile illerde valilerden, ilçelerde kaymakamlara bağlı derleme heyetleri oluşturulmuştur. Derleme heyetlerinin çalışmaları sonucunda Ağustos 1934’e kadar 130.000’e yakın fiş toplanmıştır ve bu fişler 1939-1957 yılları arasında *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* adıyla yayımlanmıştır. Yine eski eserlerden söz taramalarına başlanarak bir derleme fişliği oluşturulmuştur. Sonuçta eski Türkçe eserler taranarak 125.000 söz elde edilecektir. Ayrıca Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından Türkçedeki bazı Arapça ve Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar bulmak amacıyla bir dil anketi de düzenlenmiştir. Bu ankette ise 12 Mart -2 Temmuz 1933 tarihinde her gün 10-20 kelimededen oluşan listeler radyo ve gazeteler aracılığıyla halka duyurulmuş ve halkın bu kelimelere karşılıklar bulması istenmiştir. Anket sonucunda 1382 Arapça ve Farsça kökenli sözden 1.100’ünün karşılığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar; sözlük şeklinde 1934 yılında *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları: Tarama*

2 Türk Dil Kurumu, *Kuruluşundan Günümüze Türk Dil Kurumu*, Türk Dil Kurumu Yayınlar: 892, Ankara 2007, s. 19.

3 Türk Dili Tetkik Cemiyeti, *Türk Dili - Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni* - (Nisan 1933), S 1, s. 49.

Dergisi, 1935’te *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu ve Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* olarak yayımlanmıştır.

Burada sözünü edeceğimiz *Dil İnkılabının Türkçenin Söz Varlığına Etkileri [Cep Kılavuzları Örneği]* adlı çalışma, *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu ve Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* başlıklı eserlerdeki 8753 madde başına dayanılarak hazırlanmıştır.

Önce *Türkçe Sözlük*’ün 10. baskısında yer alan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*’ndaki yeni kelimeler taranmıştır. Sonra *Kamus-ı Türkî’ye* (1900) başvurulmuş ve aynı kelimeler orada da aranmıştır. Ayrıca Latin harfli Türkiye Türkçesinin ilk lügati, Ali Seydi’nin *Resimli Türk Lügati* (1929) de bu yolla taranmıştır. Çalışmada söz konusu yeni kelimelerin *Türkçe Sözlük*’ün 10. baskısında bütün anlamlarıyla yer alıp almadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde; dünyadaki dil reformu uygulamaları ele alınarak Almanya, Macaristan, İsrail ve Noveç'teki dil reformları okuyucuya kısaca tanıtılmaktadır. Yine bu bağlamda Türkçenin dil devriminde geçirdiği aşamaları açıklamak amacıyla hangi dillerin ne tür etkisi altında kaldığı genel hatlarıyla sunulmaktadır. "İnceleme" başlığındaki ikinci bölümde; *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*'ndaki 1.710 kelimeye karşılık olarak önerilen 1.180 kelime, kelime türü, anlam sayısı, türetilen yeni kelimeler, kalıp sözler, birleşik fiiller ve sıklık sayısı bakımından değerlendirilmektedir. Ayrıca dilde tutunabilen eski kelimelerin sıklık oranı, oluşturduğu söz öbekleri ile hangi atasözü ve deyimlerde yer aldıkları gösterilmektedir.

"Bulgular ve Değerlendirme" başlığı altında; *Cep Kılavuzları*'ndan hareketle yeni kelime önerme şekilleri, terim olarak önerilen kelimeler, eski ve yeni kelimelerin bugünkü Türkçenin söz varlığındaki durumu, örneklerle okuyucuya anlatılmaktadır.

"Sonuç" başlığındaki üçüncü bölümde; hangi kelimelerin dilde tutunduğu hangilerinin tutunamadığı, önerilen kelimelerin hangi yeni anlamlar kazandığı sayısal bilgiler ile ifade edilmektedir. Kılavuzlarda karşılık olarak belirlenen askerî terimler ile bazı ku-

rum ve kuruluşların yeni karşılıklarının çoğunun tutunduğu, Türkçenin söz varlığının 1930'dan bugüne çok değiştiği ve bunda da Dil Devrimi ile başlatılan sürecin çokça etkisinin olduğu çalışmada ulaşılan sonuçlardan bazılarıdır.

Söz konusu çalışmanın yöntemini ve madde başlarını [*lemma*] işleme biçimini göstermek amacıyla 257. sayfayı örnek olarak veriyoruz:

[Eserde kullanılan kısaltmalar ve özel işaretler şunlardır: Yeni kelimeler kırmızı renkle gösterilmiştir. A kısaltması ile yeni kelimenin *Türkçe Sözlük*'teki (10. baskı) anlamları; B, yeni kelimeden türetilmiş kelimeleri; C, kelimenin kalıp söz, birleşik fiil, atasözü ve deyimlerde kullanımını; D kısaltması ise kelimenin yazılı Türkçedeki sıklık sayısını ifade etmektedir. Eski kelimenin mavi olarak gösterildiği eserde, A kısaltmasıyla eski kelimenin *Türkçe Sözlük*'teki (10. baskı) anlamı; B ile ondan türetilmiş kelimeler; C ile eski kelimeyle oluşturulan kalıp söz, birleşik fiil, atasözü ve deyimler; D ile o kelimenin yazılı Türkçedeki sıklık sayısı verilmiştir. Eski kelimenin *Türkçe Sözlük*'te olmayıp *Kamus-ı Türkî*'de olan anlamı KT kısaltmasıyla, Ali Seydi'nin *Resimli Türk Lügati*'nde olan anlamı ise AS ile belirtilmektedir.]

Ⓛ Kutlama *is.*, Kutlanma *is.*, Kutlanmak, Kutlayış *is.*

Ⓛ Sıklık sayısı: Kutlamak: 69, Kutlama: 7, Kutlanmak: 7

709. **TEBRİK ETMEK**

Ⓛ *is.* Kutlamak.

Ⓛ Sıklık sayısı: Tebrik etmek: 11

ⓁⓁ Arz-ı tebrîkât etmek

710. **KUTSAL**

Ⓛ *sf.* ① *din b.* Güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes. ② Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, kutsi, mukaddes, lahut. ③ Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen. ④ *fel.* Tanrı'ya adanmış olan, tanrısal olan.

Ⓛ Kutsallık → Kudsîyet

Kutsallaşma *is.*, Kutsallaşmak, Kutsallaştırış *is.*, Kutsallaştırma *is.*, Kutsallaştırmak

Ⓛ Sıklık sayısı: Kutsal: 78, Kutsallaştırmak: 1

710.1. **MÜBAREK**

Ⓛ *sf. Ar.* ① Verimli, bereketli. ② Kutlu, uğurlu, kutsal. ③ Çok saygı duyulan. ④ *ünl.* Beğenilen, sevilen şeyler için söylenen bir söz. ⑤ *alay* Kızılan, şaşılana (kimse veya şey).

Ⓛ Mübarek olsun!, Mübarek ay, Mübarek gün, Mübarek otu *is. bot.*

Gazanız mübarekî. (TAD)

Ⓛ Sıklık sayısı: Mübarek: 20

ⓁⓁ Mübarekî *sf. Ar.* (galat) Uğurlu, hayırlı, mes'ud, müteyemmin, kutlu, kademli.

710.2. **MUKADDES**

Ⓛ *sf. Ar.* Kutsal.

Ⓛ Mukaddesat *ç. is. Ar.*, Mukaddesatçı *is.*, Mukaddesatçılık *is.*

Ⓛ Sıklık sayısı: Mukaddes: 5, Mukaddesat: 1, Mukaddesatçı: 1

ⓁⓁ Emâkin-i mukaddes [mukaddes yerler]

Beyt-i mukaddes: Kudüs-i şerîf-deki mabed-i kadîm-i enbiyâ, Mescid-i Aksâ

ⓁⓁ Mukaddes: Pâk, temiz, mübarek.

710.3. **MÜTEYEMMEN**

ⓁⓁ -

ⓁⓁ Müteyemmin *sf. Ar.* (Fî'l-i lâzım olduğu için "müteyemmen" sûretinde ikinci mim'in fethiyle galattır.) Mübarek, kutlu, bereketli, kademli: *Cenâb-ı Hak tehhülünüzü müteyemmin eyleye.*

710.4. **SAİD**

ⓁⓁ -

ⓁⓁ Saîd *sf. Ar.* ① Bahtiyar, uğurlu, mübarek, mes'ud, Ferhunde. ② 'İndellâh [Allah katında] makbûl ve ahireti ma'mûr olan.

710.5. **KUDSÎ > KUTSÎ**

Ⓛ *sf. Ar.* Kutsal.

Ⓛ Kutsileşme *is.*, Kutsileşmek, Kutsîyet

Ⓛ Sıklık sayısı: -

ⓁⓁ Âlem-i kudî: Âlem-i lâhût

Hadîs-i kudî: Cenâb-i nebevîden söylenmiş ve ancak mintarafillah ilhâm olunmuş hadîs-i şerîf.

Kudsîyyân *Ar.+Far. ç. is.* Âlem-i lâhût sükkânı, melâike.

Kudsîyyât *ç. Cenâb-ı Hakka ve melâike-i kirâm ile âlem-i lâhuta mensub ve müteallik işler.*